

11-21 →
WALL ST

KAPITALIZMUS

VELMI STRUČNÝ ÚVOD

**James
Fulcher**

VYDAVATELSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV

Edícia
pohľady za horizont

zv. 10

James
Fulcher

KAPITALIZMUS
VELMI STRUČNÝ ÚVOD

VYDAVATELSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV

Copyright © James Fulcher 2004

© Oxford University Press

Translation © Zuzana Brtková 2010

Cover design © Dušan Babjak 2010

Slovak edition © 2009 by Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, spol. s r. o., Bratislava

e-mail: vsss@stonline.sk

<http://www.vsss.sk>

Realizované s finančnou podporou
Ministerstva kultúry Slovenskej republiky

VYDAVATELSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV
spol. s r. o.

Preložené z anglického originálu James Fulcher – Capitalism: A Very Short Introduction, First Edition was originally published in English in 2004. This translation is published by arrangement with Oxford University Press.

Preložila Zuzana Brtková

Zodpovedná redaktorka Viera Švenková

Obálka Dušan Babjak

Sadzba a tlač ETERNA Press

Vydanie prvé

Printed in Slovakia

ISBN 978-80-8061-432-4

POĎAKOVANIE

Chcel by som sa poďakovať
za podporu Univerzity v Leicestri,
ktorá mi poskytnutím študijného voľna
umožnila napísať túto knihu.

Obsah

1. KAPITOLA	
Čo je kapitalizmus?	9
2. KAPITOLA	
Kde kapitalizmus vznikol?	22
3. KAPITOLA	
Ako sme sa dostali tam, kde sme?	35
4. KAPITOLA	
Je kapitalizmus všade rovnaký?	48
5. KAPITOLA	
Stal sa kapitalizmus globálnym?	65
6. KAPITOLA	
Kríza? Aká kríza?	80
Ďalšie čítanie.....	97
Menný a vecný register	100

PREDHOVOR

Teší ma, že táto kniha vychádza v ďalšom európskom jazyku. Za prípravu vydania knihy ďakujem profesorovi Višňovskému, doktorke Zuzane Brfkovej ďakujem za preklad a ďakujem i Vydavateľstvu Spolku slovenských spisovateľov.

Po páde štátneho socializmu Slovensko opätovne vstúpilo do sveta kapitalizmu. Kapitalizmus so sebou nevyhnutne prináša zmenu, pretože nadnárodné korporácie sú tvrdou konkurenciou pre existujúcich dodávateľov tovaru a služieb, zatiaľ čo pracovná sila naráža na prísne pravidlá trhu. Keď nastane takáto zmena, je veľmi pravdepodobné, že kapitalizmus zmení charakter spoločnosti a, ako vidieť v prvej kapitole tejto knihy, všetky kapitalistické spoločnosti naozaj vykazujú isté spoločné znaky. V tom vlastne spočíva i hlavná myšlienka tejto publikácie, že kapitalistické spoločnosti prechádzajú rôznymi fázami vývoja a dospejú k rôznym cieľom. Vznikajú také formy kapitalizmu, ktoré sú príznačné pre ten-ktorý národ, odrážajú národné ideológie a inštitúcie a zahŕňajú osobité spôsoby riešenia problémov vzniknutých z transformácie pod vplyvom kapitalizmu. To, že sa vytratili fungujúce alternatívy *ku* kapitalizmu, neznamená aj stratu možnosti výberu vôbec, ale skôr to, že dnes máme možnosť výberu *medzi* alternatívami kapitalizmu. Ktorý model kapitalizmu by sa malo snažiť nasledovať Slovensko?

Privatizačný kapitalizmus opísaný v tretej kapitole je poslednou etapou rozvoja kapitalizmu. Táto forma kapitalizmu vznikla najprv v Británii a Spojených štátoch, pričom sa následne stala celosvetovým modelom, ale takisto podnietila vznik krízy kapitalizmu, ktorá sa začala roku 2007 a trvá doteraz. Táto konkrétna kríza mala rozhodne hlbšie príčiny spočívajúce v celkovej náchylnosti ku kríze, ktorá odjakživa kapitalistickú výrobu charakterizovala, na čo poukazujem v šiestej kapitole. Privatizačný kapitalizmus však túto náchylnosť ešte umocnil tým, že umožnil dereguláciu finančných aktivít, dovoľil bankám uskutočňovať riskantné špekulácie a odstránil hranice brániace pohyb kapitálu v rámci krajín i medzi nimi. Ako reakcia na krízu prichádza nové poznanie o potrebe väčšej štátnej regulácie finančných aktivít a väčšej kontrole pohybu kapitálu. Zatiaľ nevieme, do akej miery budú tieto pokusy o reguláciu úspešné, ale nová vlna názorov otvára možnosť väčšej podriadenosti kapitalizmu požiadavkám spoločnosti. Ľudia majú príležitosť vziať osud do vlastných rúk a rozhodnúť sa, aký typ kapitalizmu chcú mať.

JAMES FULCHER, December 2010

Čo je kapitalizmus?

Merkantilistický kapitalizmus

V apríli roku 1601 poslala anglická Východoindická spoločnosť prvú výpravu do Východnej Indie. Po osemnástich mesiacoch sa štyri lode, *Ascension* (Nanebovstúpenie; *pozn. prekl.*), *Dragon* (Drak; *pozn. prekl.*), *Hector* a *Susan* vrátili zo Sumatry a Jávy s nákladom, ktorý obsahoval najmä čierne korenin. Úspech tohto riskantného činu viedol k druhej výprave tých istých lodí, ktoré opustili Londýn v marci 1604. Na spätočnú cestu ako prvé vyplávali lode *Hector* a *Susan*, ale *Susan* sa na mori stratila a *Hector* zachránili lode *Ascension* a *Dragon*, ktoré ju objavili, ako sa voľne plaví pri južnej Afrike, pričom takmer celá jej posádka bola mŕtva. *Ascension*, *Dragon* a *Hector* sa vrátili naspäť do Anglicka v máji 1606 s nákladom čierneho korenia, klinčekov a muškátového orieška. Akcionári týchto dvoch plavieb mali zo svojich investícií zisk 95 percent.

Napriek podobnému úspechu tretej expedície v roku 1607 bola štvrtá výprava v roku 1608, ktorá pozostávala z lodí *Ascension* a *Union*, úplnou pohromou. *Ascension* sa dostala k západnému pobrežiu Indie, ale tam stroskotala vinou svojho „pyšného a tvrdohlavého“ kapitána, ktorý aj po varovaniach pred plytkou vodou narazil na plytkinu. *Union* sa zastavila v prístave na Madagaskare, kde posádku prepadli a kapitána zabil, ale lodi sa predsa len podarilo dostať na Sumatru a naložiť náklad. Na spätočnej ceste *Union* stroskotala na pobreží Bretónska. V tejto expedícii stratili investori všetok kapitál.

Kapitalizmus je vo svojej podstate investovanie peňazí s očakávaním zisku, a za predpokladu značného rizika, ktoré diaľkové obchodovanie tohto druhu so sebou prinášalo, bolo možné dosiahnuť obrovský zisk. Zisk bol jednoducho výsledkom nedostatku a vzdialenosti. Zisk bol vytvorený obrovským rozdielom medzi cenou, povedzme, za čierne korenin na ostrovoch korenia a cenou, ktorú vynášalo v Európe, bol to rozdiel, ktorý značne prevyšoval cenu podstúpeného rizika. Skutočne však záležalo na tom, či sa náklad podarilo dopraviť naspäť do Európy, i keď trhové

podmienky boli takisto veľmi dôležité, pretože neočakávaný návrat veľkej flotily mohol spôsobiť pokles cien. Takisto sa mohlo stať, že dopyt bol presýtený, ak vysoký výnos obchodu viedol k priveľkému počtu záujemcov, ktorí sa doň rozhodli vstúpiť. Nadbytok čierneho korenia následne viedol Východoindickú spoločnosť k tomu, aby rozšírila sortiment i o ďalšie koreniny a iné produkty, ako napríklad indigo.

Na tento obchod bol potrebný veľký kapitál. *East Indiaman*, ako sa lode používané v tomto obchodovaní volali, musela byť postavená, vybavená, vyzbrojená kanónom proti konkurentom z Dánska a Portugalska a po návrate opravená. Lodenice patriace spoločnosti v Blackwalle a Deptforde, ktoré boli hlavnými zamestnávateľmi lokálnej pracovnej sily, vyžadovali financovanie. Kapitál potrebovali aj odchádzajúce lode, aby sa mohli zásobiť tehličkami z cenných kovov a tovarom na zaplatenie korenín, muníciou a jedlom a pitím pre celú posádku. Spoločnosť mala na tretej výprave na lodi *Dragon* 150-člennú posádku, *Hector* mala 100 členov a posádku lode *Consent* tvorilo 30 ľudí – celkovo to, aspoň zo začiatku, bolo 280 úst, ktoré bolo treba kŕmiť. Jednou z príčin, prečo bola posádka taká početná, bola skutočnosť, že bolo treba zaistiť dostatočný počet námorníkov, ktorí sa s loďami vrátia, ak si riziko expedície vyberie svoju daň.

Východoindická spoločnosť získavala kapitál zväčša, hoci nie vždy, od bohatých londýnskych obchodníkov, ktorí ho kontrolovali a spravovali. Ďalším zdrojom boli aristokrati a ich príživníci, a to zdrojom, ktorý spoločnosť s radosťou prijímala pre ich vplyv na Súdnom dvore. Privilégiá spoločnosti záviseli od kráľovej náklonnosti. V spoločnosti boli zahrnuté aj zahraničné peniaze, najmä od holandských obchodníkov vylúčených z konkurenčnej Holandskej východoindickej spoločnosti. Títo obchodníci boli takisto užitočným zdrojom informácií o aktivitách danej spoločnosti.

Z prvých dvanástich plavieb bola každá financovaná osobitne, kapitál bol včlenený iba na jednu plavbu a zisk z tejto plavby sa prerozdilil medzi akcionárov podľa tradičných obchodných postupov. Bol to však riskantný spôsob financovania diaľkového obchodu, pretože kapitál bol vo vzdialených a neznámych oblastiach vystavený dlhému obdobiu neistoty. Riziko sa dalo rozložiť tak, že na každú výpravu sa vyslalo viacero lodí, takže sa nevsadilo iba na jednu kartu, hoci sa mohlo stať, že bude zničená aj celá výprava, tak ako sa to stalo v roku 1608. Aby spoločnosť rozložila riziko, prešla na metódu financovania viacerých plavieb, a tým sa stala plnoprávnou akciovou spoločnosťou, ktorá po roku 1657 investovala do plavieb nepretržite, bez ohľadu na ich špecifickosť. V roku 1688 sa na londýnskej burze cenných papierov začalo obchodovať s týmito akciami.

Riziko sa zredukovalo používaním monopolistických praktík. Podobne ako jej náprotivky v zahraničí, anglická Východoindická spoločnosť bola veľmi úzko spätá so štátom, ktorý jej garantoval monopol na dovoz orientálneho tovaru a dal jej právo vyvážať cenné tehličky ako platidlo. Štát, ktorému stále chýbali peniaze, ako odplatu získaval tržby z colnej dane z veľkého a cenného dovozu spoločnosti.

Lod' East Indiaman, 1829

Prirodzene, že tu existovala konkurencia, ale bola to medzinárodná konkurencia, v Indii medzi Angličanmi, Holanďanmi a Portugalcami, a v rámci každej krajiny bola eliminovaná do takej miery, ako to len bolo možné. Do obchodu sa stále pokúšali preniknúť nováčikovia, a tak jedným z kľúčových privilégii, ktoré štát udelil Východoindickej spoločnosti, bolo právo na zásah proti „votrelcom“.

Na trhoch prevládalo nakupovanie akcií a bránenie v predaji. V 17. storočí boli v týchto praktikách zruční najmä amsterdamskí obchodníci, ktorí horlivo vytvárali monopoly nielen na obchod s koreninami, ale i so švédskou medou, s výrobkami z veľrybieho mäsa, talianskym hodváhom, cukrom, ingredienciami na výrobu parfumov a liadkom (zložka pušného prachu). Na tieto účely boli potrebné obrovské skladiská. Fernand Braudel sa vyjadril, že sklady holandských obchodníkov boli väčšie a drahšie ako veľké lode. Dalo sa v nich uskladniť také množstvo obilia, ktoré by stačilo uživiť celú krajinu desať až dvanásť rokov. Nešlo len o zadržovanie tovaru s cieľom zvýšiť ceny, keďže veľké zásoby zároveň umožňovali Holanďanom zničiť zahraničnú konkurenciu tým, že náhle zaplavili tovarom celý európsky trh.

Rozhodne tu išlo o kapitalizmus, pretože diaľkový obchod vyžadoval vysoké in-

vestície kapitálu v očakávaní veľkého zisku, ale určite nešlo o kapitalizmus voľného trhu. Tajomstvo vysokého zisku znamenalo akýmkoľvek spôsobom zaistiť monopol, vylúčiť konkurenciu a všemožnými spôsobmi kontrolovať trhy. Keďže zisk sa dosahoval skôr obchodovaním s nedostatkovým tovarom ako racionalizovaním výroby, vplyv merkantilistického kapitalizmu na spoločnosť bol limitovaný. Väčšina európskej populácie mohla pokračovať v každodennej práci bez toho, aby ju nejako ovplyvňovali aktivity týchto vlastníkov kapitálu.

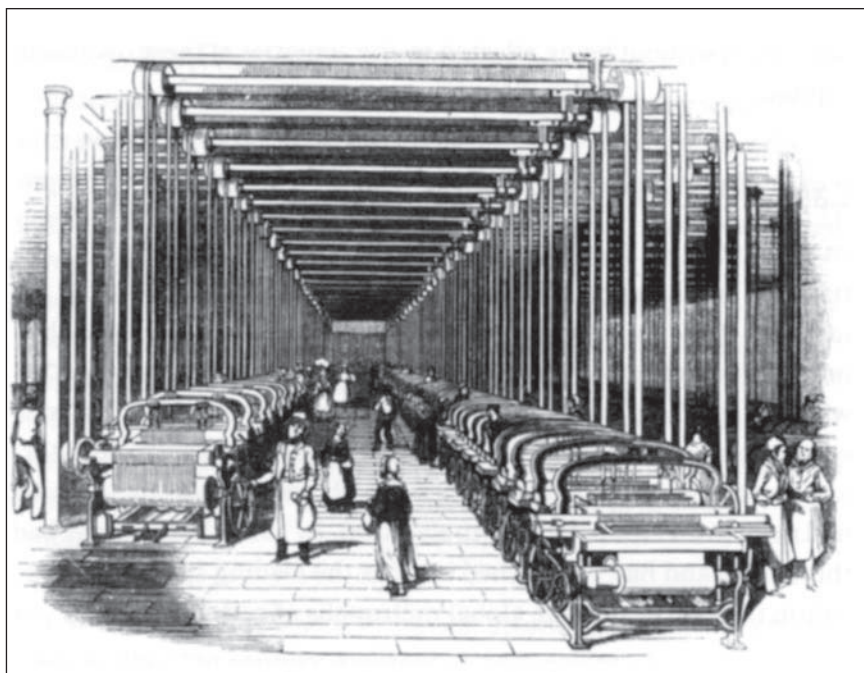
Kapitalistická výroba

V 80-tych rokoch 18. storočia cestovali dvaja Škóti, James M'Connel a John Kennedy na juh, aby sa stali učňami v lancashirskom bavlnárskom priemysle. Keď nadobudli určité skúsenosti a zarobili nejaké peniaze výrobou strojov na spracovávanie bavlny, založili v roku 1795 vlastnú firmu so vstupným kapitálom 1770 libier. Čoskoro začali na pradení bavlny dobre zarábať s vyše 30-percentným návratom kapitálu v rokoch 1799 a 1800. Rýchlo nazhromaždili majetok, ktorý do roku 1800 stúpil na 22 000 libier, do roku 1810 na 88 000 libier. Do roku 1820 mala spoločnosť tri továrne a etablovala sa v Manchestri, globálnej metropole pradenia bavlny, ako líder v pradení kvalitnej bavlny.

V tomto priemysle však čoskoro veľmi vzrástla konkurencia a zisky sa neudržali na takých vysokých hodnotách ako začiatkom 19. storočia. Do značnej miery to bolo preto, že vysoké zisky viedli k rozšíreniu priemyslu a pritiahli nových účastníkov. V roku 1819 už existovalo 344 tovární na bavlnu, no v roku 1839 ich bolo 1815. Technický pokrok umožnil obrovský nárast výroby počas 30-tych rokov 19. storočia a konkurencia nútila spoločnosti značne investovať do nových strojov. Väčšie továrne postavené v tomto čase mali k dispozícii 40 000 vretien. Na porovnanie, ich predchodcovia vlastnili okolo 4500 vretien. Cena náročných investícií do budov a strojov, zníženie cien vlákna v dôsledku zvýšenej výrobnnej kapacity, to všetko spôsobilo v 30-tych rokoch 19. storočia pokles výnosnosti tohto priemyselného odvetvia.

Zisk v konečnom dôsledku závisel od robotníkov, ktorí spracovali surovú bavlnu na vlákno. Z počtu 312 v roku 1802 vzrástol do 30-tych rokov 19. storočia počet M'Connelových a Kennedyho pracovníkov približne na 1500. Do značnej miery išlo o lacnú detskú pracovnú silu, niekedy mala takmer polovica z týchto zamestnancov menej ako 16 rokov. V roku 1819 pracovalo sto detí mladších ako desať rokov od 6,00 hodiny ráno do 20,30 hodiny v noci, niektoré deti mali iba sedem rokov.

Odhliadnuc od príležitostných vysokých nákladov na nové továrne a stroje, najväčším výdavkom pre spoločnosti boli mzdy. Ročné mzdové náklady spoločnosti boli nad 35 000 libier v roku 1811 a v polovici tridsiatych rokov 19. storočia viac ako 48 000 libier. Výdavky na mzdy boli minimalizované nielen tým, že sa

V 19. storočí dominovali pradiarňam tkáčske stroje

mzdové sadzby stláčali nadol, ale aj výmenou remeselníkov za menej zručnú a lacnejšiu pracovnú silu – umožňoval to vynález automatických zariadení. Cyklická nestabilita priemyslu vyústila do periodických prepadov v dopyte a zamestnávateľia, aby sa zachránili, boli nútení znižovať mzdy a počet hodín.

S rozvojom priemyselného kapitalizmu bol spor o mzdy čoraz organizovanejši. Pradiari sa bránili znižovaniu miezd prostredníctvom odborov, ktoré boli spočiatku organizované lokálne, ale neskôr i regionálne a národne. V rokoch 1810, 1818 a 1830 narastal počet organizovaných štrajkov, ktoré však zamestnávateľia, za pomoci štátu, ktorý zatkol štrajkujúcich a uväznil vedúcich odborov, potlačili. Zamestnávateľia si založili vlastné spolky, takže mohli dať „na čiernu listinu“ militantov z odborov, na štrajky mohli odpovedať zatvorením tovární a mohli si poskytovať vzájomnú finančnú podporu. Jednako sa však zdá, že aktívna činnosť pradiarskych odborov bola úspešná, pretože mzdy sa stabilizovali – napriek poklesu zisku a pokusom zamestnávateľov ich znižovať.

Vykorisťovanie pracovnej sily sa nezakladalo iba na udržiavaní nízkych miezd, ale zahŕňalo aj učenie pracovníkov disciplíne. Aby sa náklady minimalizovali, priemyselný kapitalizmus vyžadoval pravidelnú a nepretržitú prácu. Drahé stro-

je sa museli stále udržiavať v činnosti. Lenivosť a opilstvo, dokonca i prechádzanie a rozprávanie sa netolerovali. V skutočnosti mali továrne na bavlnu problémy s najímaním pracovníkov, pretože ľudia jednoducho nemali radi dlhé, nepretržité zmeny a bezprostredný dohľad. Zamestnávateľia museli nájsť spôsoby, ako si vynútiť disciplínu, ktorá bola prvej generácii priemyselných pracovníkov celkom cudzia. Bežne používali hrubé fyzické tresty a zákazy (pre deti), pokuty alebo hrozby prepustenia, no niektorí vyvinuli sofistikovanejšie a morálnejšie spôsoby, ako kontrolovať svojich pracovníkov.

Robert Owen vo svojich továrňach New Lanark zaviedol metódu „tichých kontrolórov“. Každý pracovník mal kúsok dreva, ktorý bol zo strán nafarbený za zlú prácu na čierne, za priemernú na modro, za dobrú na žltu a za vynikajúcu prácu na bielo. Strana, ktorá bola otočená smerom dopredu a všetci ju mohli vidieť, pôsobila ako pripomienka výsledku práce z predošlého dňa. Každé oddelenie malo „knižku charakteru“, kde sa denne zaznamenávala farba každého pracovníka. Disciplína nebola iba záležitosťou továrne, pretože Owen takisto kontroloval i obec. Vysielal do ulíc hliadky, aby hlásili opilstvo, a na druhý deň opilcov pokutoval. Trval na čistote, stanovil presné pravidlá na čistenie ulíc a domov. V zime platil dokonca zákaz vychádzania, od každého sa vyžadovalo, aby bol po 22,30 doma.

Ako zdôrazňuje E. P. Thompson, disciplinovaná práca bola pravidelná a časovo naplánovaná práca. To znamenalo, prísť do práce každý deň, načas začať a prestávky robiť v určenom čase a dĺžke. Zamestnávateľia zvädzali dlhý boj proti hlboko zaužívanej tradícii pracovného voľna, akým boli napríklad dodatočné „sviatky svätých“, „Svätý pondelok“ a dokonca „Svätý štvrtok“, ktoré slúžili na zotavenie po víkendovom pití. Pre niektorých bezohľadných zamestnávateľov, ktorí posúvali hodiny ráno dopredu a večer dozadu, sa čas stal bojovým poľom. Sú známe príbehy o tom, ako pracovníkom brali hodinky, aby sa zamestnávateľovo meranie času nespochybňovalo. S postupom priemyselnej revolúcie pribúdalo majiteľov hodieniek a na konci 18. storočia sa vláda pokúšala hodiny a hodinky zdaniť.

Priemyselný kapitalizmus vytvoril nielen prácu, ale i „voľno“ v modernom chápaní významu tohto slova. Môže to znieť prekvapujúco, pretože prví majstri spracovávaní bavlny chceli, aby ich stroje pracovali tak dlho, ako to bolo možné, a nútili pracovníkov veľmi dlho pracovať. Zamestnávateľia tým, že vyžadovali nepretržitý výkon v pracovnom čase a vylučovali činnosti, ktoré sa práce netýkali, oddelili voľno od práce. Niektorí to urobili priamo, a teda vytvorili jasne odlíšené obdobia dovolenky, keď boli továrne zatvorené, pretože to bolo výhodnejšie ako prerušovať prácu vyberaním neplánovaného voľna. „Voľno“ ako čas jasne odlíšený od pracovného času, či už vo forme dovolenky, víkendu, alebo večera, bolo výsledkom disciplinovaného a ohraničeného pracovného času, ktorý vytvorila kapitalistická výroba. Pracovníci následne chceli viac voľna a odborárskymi kampaňami, ktoré sa najprv presadili v bavlnárskom priemysle, sa voľno predĺžilo, a nakoniec boli prijaté nové zákony, ktoré obmedzili počet pracovných hodín a pracovníkom zaručovali právo na dovolenku.